С. В. Онешко,
к. е. н., доцент, професор кафедри економіки і фінансів,
Одеський національний морський університет, м. Одеса, Україна
ORCID ID: 0000-0003-2313-3984

DOI: 10.32702/2306-6806.2021.11.44

ПРІОРИТЕТИ ФОРМУВАННЯ НАУКОВО ОБГРУНТОВАНОЇ ПРОМИСЛОВОЇ ПОЛІТИКИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ НА ЗАСАДАХ КОНЦЕПЦІЇ "ІНДУСТРІЯ 4.0"

S. Oneshko,
PhD in Economics, Associate Professor, Professor of the Department of Economics
and Finance, Odessa National Maritime University, Odessa, Ukraine

PRIORITIES OF FORMATION OF SCIENTIFICALLY SUBSTANTIATED INDUSTRIAL POLICY
OF BUSINESS ENTITIES ON THE BASIS OF THE CONCEPT "INDUSTRY 4.0"

В умовах прискорення процесів глобалізації і реалізації у розвинених країнах заходів концепції "Індустрія 4.0" безпосередньо пов'язані з початковими якісними змінами у розвитку суб'єктів господарювання вітчизняної промисловості на основі формування науково обгрунтованої політики модернізації свого основного виробництва. Узагальнено закордонний досвід з можливістю використання інструментів публічно-приватного партнерства, інформатизації, державного регулювання, мотивації підприємницької поведінки суб'єктів господарювання. Надано рекомендації зі зміни головних цілей державної промислової політики: формування сучасної системи економічних інтересів, усунення існуючих перешкод для досягнення стійкого розвитку промислових підприємств, формування сприятливого інноваційного клімату, досягнення узгодженості дій держави і суб'єктів ринкових відносин, відновлення і зміцнення в країні єдиного економічного простору, забезпечення технологічної та ресурсної незалежності держави, модернізація основного виробництва високотехнологічних суб'єктів господарювання. Для подальшого стійкого промислового розвитку необхідно узгоджувати такі види трансформацій: інституційну, економічну, технологічну, соціально-психологічну, ідеологічну. Стратегічними пріоритетами промислової політики визначено: створення інституційного ринкового середовища, подолання сировинної орієнтації, становлення постіндустріальної системи організації та регулювання виробничо-господарської діяльності, стимулювання активізації процесів промислової інтеграції, подолання обмежень і загроз, які пов'язані з деградацією високотехнологічного сектору економіки, мобілізація організаційно-правових заходів, підвищення національної конкурентоспроможності суб'єктів господарювання за рахунок удосконалення грошово-кредитних відносин і фінансової політики, захист вітчизняних товаровиробників від недобросовісної конкуренції імпортерів.

In the context of accelerating globalization and implementation in developed countries, the concept of "Industry 4.0" is directly related to the initial qualitative changes in the development of domestic industry through the formation of a scientifically sound policy of modernization of its main production. The foreign experience with the possibility of using the tools of public-private partnership, informatization, state regulation, motivation

of entrepreneurial behavior of business entities is generalized. Recommendations for changing the main goals of state industrial policy: formation of a modern system of economic interests, elimination of existing obstacles to sustainable development of industrial enterprises, formation of a favorable innovation climate, coordination of actions of the state and market relations, restoration and strengthening of the single economic space., ensuring technological and resource independence of the state, modernization of the main production of high-tech business entities. For further sustainable industrial development it is necessary to coordinate the following types of transformations: institutional, economic, technological, socio-psychological, ideological. Strategic priorities of industrial policy are: creation of institutional market environment, overcoming raw material orientation, formation of post-industrial system of organization and regulation of production and economic activity, stimulation of intensification of industrial integration processes, overcoming restrictions and threats related to degradation of high-tech sector. legal measures, increasing the national competitiveness of economic entities by improving monetary relations and fiscal policy, protection of domestic producers from unfair competitors and importers. The implementation of industrial policy involves the following stages: prioritization of industrial development and available resources, elimination of the gap with the transition to new technologies and simultaneous improvement of production structure, transition to a full model of innovative development based on advanced actions to ensure competitive advantage in economic activities. The proposed policy contains two interconnected system blocks: general priorities and areas of action of state institutions, targeted program measures for the functional support of integrated development of high-tech industries of Ukrainian industry.

Ключові слова: політика, стратегія, промисловість, держава, підприємство, ресурси, розвиток, програма, технологія, структура.

Key words: policy, strategy, industry, power, enterprise, resources, development, program, technology, structure.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Як б не була організаційна система — інституційна, соціальна, економічна, технічна або інша, якщо вона складна і не є повністю пасивною, нею потрібно грамотно управляти, регулювати в ній внутрішні процеси, що відбуваються і адаптувати їх до зовнішніх впливів. Очевидно, що сьогодні динамічно змінюється нерегульований вітчизняний ринок, який не здатний на комплексну, багатоцільову стратегію позитивного соціально-економічного та індустріального розвитку. У чистому вигляді ринкові механізми досить байдужі до технологічного рівня і наукоємності виробництва, професіоналізму кадрів, соціальної і духовної сфери, національних інтересів. Все це може бути принесено в жертву кон'юнктурним міркуванням і приватним інтересам господарюючих суб'єктів. Саме тому ринкова економіка вимагає безперестанних зусиль, спрямованих на її конструктивне функціонування, захист від руйнування, деформації або розграбування тими, хто не бажає, щоб вона нормально функціонувала.

Лише після цього потужні ринкові сили, що базуються на прагненні людей до багатства та його символів, стають творчими і продуктивними. У всіх країнах з розвиненим ринковим середовищем держава активно впливає на функціонування економіки, підтримуючи тим самим бажаний режим соціально-економічного розвитку, який підпорядкований оптимальному рішенням загальнонаціональних завдань. Тому за кордоном нарівні з ринковим саморегулюванням існують планування і регулювання економічних процесів як на макро-, так і на мікрорівні. І головне при цьому не масштаб країни, а ступінь активності і напрямки проведення науково обумовленої промислової політики (ПП), яка забезпечує формування сприятливих умов для збалансованого розвитку високопродуктивних, орієнтованих на суспільство галузей, підприємств, територіальних виробничих комплексів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У основу підготовки цієї статті були використані фундаментальні роботи таких фахівців: О. Амоша, І. Підоричева, А. Землянкін [1], В. Геєць [2], А. Гош [3], М. Довбенко [4], В. Захарченко і М. Меркулов [5—7], Е. Кузнєцов [8], В. Онищенко [9], А. Федуллова [10; 11], С. Філіппова та В. Сааджан [12], А. Чухно [13], Л. Ширяєва [6], А. Шиян та колеги [14].

Так, О. Амоша, І. Підоричева та А. Землянкін роблять у своїй праці висновок про те, що "Глобалізація 4.0 і четверта промислова революція трансформують всі сфери діяльності суспільства у всьому світі, а тому мають бути максимально враховані при реалізації стратегічних рішень на всіх рівнях управління — від корпоративного до міжнародного" [1, с. 17]. А. Шиян з колегами, використовуючи методи системного аналізу, теорії ігор, структурного, функціонального та логічного аналізу, стверджують: "Інноваційні проекти є рушієм економічного розвитку, тому залучення громадськості до їх обговорення, затвердження, впровадження та аналізу результатів є надзвичайно важливим фактором" [14, с. 27]. С. Філіпповою і В. Сааджан проведено ретельний аналіз економічних факторів, що мають вплив при прийнятті стратегічних рішень українськими промисловими підприємствами [12, с. 50—51].

А. Гош наголошує: "Сам по собі ринок не може не змінюватися. Масове виробництво створило основу для ліберального ринку" [3, с. 81]. В. Геєць наполягає: "... поступовий відхід від консервативних начал і перехід до ліберально-демократичних начал розвитку, що буде відповідати і змісту передбачуваних глобальних трансформацій" [2, с. 20]. В. Онищенко проголошує у своїй праці: "Конкретизація національної цілі модернізації полягає у тому, щоб здійснити перехід о індустріальної економіки, яка буде ефективно розвиватися у межах сучасної глобальної економіки і у свій час зможе логічно перейти у нову якість — інноваційну і постіндустріальну" [9, с. 6].

Е. Кузнєцов поступово розглядає еволюцію економічних парадигм, як "Суспільство 1,0 і Суспільство 2,0", які пов'язані з розвитком сільського господарства; третя ступінь — це індустріальна революція, що охоплює період загальної комп'ютеризації (Промисловість 4.0) [8, с. 23—24]. Далі у нього "Суспільство 5.0" — ступінь, наступна за інформаційним суспільством. "Вона має на увазі супер інтелектуальне суспільство, яке використовує Big Data в процесі свого розвитку [8, с. 24].

А. Чухно підкреслює: "У останні роки тип розвитку, що базується на науково-технологічному удосконаленні виробництва, найбільш точніше визначено як інноваційний, тобто тип розвитку, що припускає постійні нововведення" [13, с. 4]. Л. Федюлова звертає увагу: "Дослідження технологічного рівня розвитку України показують, що багатокладність виробництва стала однією з ключових проблем розвитку економіки" [11, с. 740]. В. Захарченко, М. Меркулов і Л. Ширяєва стверджують: "Економічне регулювання науково-технологічного розвитку поряд зі змінами відносин власності сьогодні стає рішучою передумовою стабілізації економіки та перебудови її структури" [6, с. 126]. М. Меркулов уточнює: "Зміни у стратегії, виробничих процесах, структурі й культурі можуть здійснюватися поступово, у вигляді дрібних кроків, або не радикально, у вигляді крупних стрибків [7, с. 325].

ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

Найбільш не вирішеними проблемами у сучасній промисловій політиці як на макро- так і на мікрорівнях залишаються: відсутність гармонійної взаємодії державних інститутів і ринкових структур на принципах рівноправного партнерства і взаємодопомоги, недостатнє використання знань та інформації в якості головних чинників стійкого економічного розвитку, недостатнє регулювання енергозберігаючих і екологічно чистих технологій, неузгодженість економічної та науково-технологічної політики на підприємствах декількох переділів, невиконання встановлених законами соціальних стандартів і нормативів, недостатній рівень інвестицій для активного поновлення фізично зношеного основного капіталу підприємств, недостатнє регулювання грошово-кредитних відносин і зовнішньої торгівлі, необхідність розширення регіональної та міжрегіональної торгівлі, масштабна економічна диференціація регіонів. Все це вимагає формування науково обгрунтованої промислової політики вітчизняних суб'єктів господарювання та створення відповідної стратегії розвитку.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті полягає в обгрунтуванні пріоритетів політики розвитку вітчизняних суб'єктів господарювання у промисловості в межах здійснення концепції "Індустрія 4.0".

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

В урядовому документі "Національна економічна стратегія — 2030" робиться наголос: "Україна не використовує наявного потенціалу кооперації потужного ІТ-сектору та промисловості, сільського господарства, транспорту, енергетики тощо. Наразі на внутрішній ринок орієнтовані лише 2% всіх компаній, які надають ІТ-послуги. Підвищення технологічності економіки, зростання частки товарів з високою доданою вартістю в експорті можливе лише за рахунок впровадження інноваційних рішень у виробничі процеси, які розробляються на межі реального сектору та ІТ" [15, № 13, с. 14].

У експертному товаристві існують різні рецепти, як змінити ситуацію [2—4; 8—10; 13]. Але домінуюча точка зору — Україні необхідна нова індустріалізація на засадах концепції "Індустрія 4.0". Термін "Індустрія 4.0" з'явився і світі у 2011 р., коли на міжнародній виставці у

Ганновері бізнесмени, урядовці, науковці обговорювали необхідність більш широкого використання цифрових технологій у виробництві. Спеціально створена для цього питання група фахівців розробила стратегію перетворення промислових підприємств на "розумні". Таку назву стратегії прийняли інші країни, які активно освоювали нові технології. А термін "Індустрія 4.0" стали використовувати як синонім четвертої промислової революції. Її сутність полягає у тому, що сьогодні матеріальний світ поєднується з віртуальним, унаслідок чого народжуються нові кіберфізичні комплекси, які поєднані в одну цифрову екосистему. Роботизоване виробництво і "розумні" заводи — один з компонентів трансформованої галузі.

Важливо, щоб політика індустріалізації була стабільною на протязі довготривалого строку та спиралася на індикативні прогностичні плани, які Уряд повинен розробляти на 3—5 років. Це дозволить координувати діяльність економічних агентів — від великих бізнес-груп до домогосподарств, місцевих органів влади.

Державна ПП — це найважливіша складова частини загальної економічної політики цивілізованої держави. Вона спрямована на реалізацію стратегічних та тактичних цілей в національній галузі виробництва, що забезпечує економічну безпеку, технологічну та ресурсну незалежність та обороноздатність країни. Така політика визначається як цілеспрямована діяльність держави з формування та укріплення індустріального потенціалу та ефективного господарства в національній економіці. Її розробку варто розглядати як початковий етап реалізації довгострокової стратегії стимулювання найбільш перспективних напрямків соціально-економічного розвитку.

Разом з тим дилема державного управління, з точки зору реалізації заходів і методів ПП, полягає в тому, що надаючи підтримку промисловим виробництвам, важливо зробити так, щоб вона не виключала стимулів до постійного їх розвитку і саморозвитку. Це стосується і забезпечення рівності ринкових умов як для внутрішніх учасників національного ринку, так і для зовнішніх. Крім того, обов'язковим завданням будь-якої держави є недопущення або зняття гостроти різних кризових ситуацій, що тягнуть за собою виникнення аномально високої диференціації різних верств населення, регіонів тощо. Але такої політики, яка слугувала б панацеєю для усунення всіх кризових явищ в економіці, не існує.

Водночас відомо, що добре сплановані заходи і своєчасні дії можуть запобігти або зменшити багато негативних проявів і можливих труднощів. До таких заходів можна віднести ефективні заходи активної ПП, що реалізуються відповідно до об'єктивних економічних законів, при дотриманні основних принципів і пропорцій розвитку національної промисловості. Ці заходи нерозривно пов'язані зі світовим науково-технологічним прогресом, удосконаленням системи освіти і підвищенням кваліфікації персоналу підприємств, продуманими інвестиціями в промислове виробництво, економією і раціональним використанням всіх видів ресурсів, взаємовигідними міжрегіональними і зовнішньоекономічними зв'язками та ін.

Особливо важливими обставинами є визначення ролі і місця державної ПП як провідної ланки трансформаційного розвитку в перехідний період, а також встановлення оптимального її співвідношення із загальною економічною політикою. У зв'язку з цим виникла нагальна потреба в зміні пріоритетів і зміні акцентів у ПП у напрямі розвитку демократичних інститутів на основі досягнення компромісів і встановлення гнучких, гармонійних відносин ділового партнерства між владою, бізнесом і наукою. Закономірним можна вважати той факт, що ефективність керуючої системи тим вище, чим повніше враховуються вимоги об'єктивних економічних законів і використовуються економічні важелі і методи

керівництва. Зокрема, складні умови трансформаційного періоду в Україні вимагають посилення централізації влади, що дозволяє зосередити ресурси на вирішальних напрямках науково-технологічного прогресу, на розвиток тих сфер діяльності, які зумовлюють цей процес.

Разом з тим формуються ринкові відносини і провідні тенденції їх розвитку, припускає підвищення ролі приватної підприємницької ініціативи та особистої відповідальності власників за кінцеві результати праці в усіх ланках національної промисловості. Значить, необхідно маневрувати.

Для вирішення питання про рівень, форми і методи державного регулювання ринкового середовища принципове значення має техніко-економічна парадигма (від стадії "ранньої механізації" до "інформатики і телекомунікації"), в якій працює господарство країни.

Кожній довгохвильовій парадигмі зі змінною за ознакою "підйом-спад", відповідають свої теорії розвитку, домінанти і базові галузі, нові сектори виробництва, що розширюються і формуються, ключові фактори росту (енергія, матеріали, технології, комунікації, транспортні засоби, форми управління виробництвом, режими економічного регулювання тощо). Будь-який з укладів у своєму розвитку проходить різні стадії, які відрізняються мірою їх впливу на загальне економічне зростання і залишаються в складі національного багатства країни створені ними виробничих або інфраструктурних об'єктів. Характерно, що для України жодна з раніше проведених істотних модернізацій промислового виробництва не усунула надзвичайно високого ступеня різноманітності національної економіки. Це пов'язано передусім з наявністю в країні великих можливостей для екстенсивного розвитку запаси природних ресурсів, неосвоєних територій, низьких стандартів життєвого рівня населення тощо).

Відповідно до теорії довгих хвиль (М. Кондратьєв), науково-технологічна революція розвивається хвилюподібно, з циклами протяжністю в 50 років. Протягом декількох останніх століть в історії технологічної еволюції пройшло п'ять хвиль і п'ять технологічних укладів [6, с. 446—447; 7, с. 34—37]. Шостий і сьомий технологічні уклади достатньо широко проаналізовані Л. Федуловою [11, с. 732—736].

В українській промисловості чітко простежується одночасна наявність 3, 4 і 5-го технологічних укладів, з переважанням 3-го і 4-го (превалюють великі відокремлені підприємства, на ринку панує принцип монополії або олігополії, виділяється нерозвиненість транспортної інфраструктури). Причому різні уклади технологічно слабо пов'язані між собою і практично не надають один на одного вплив. Тим часом особливість 5-го технологічного укладу за кордоном полягає в тому, що в його рамках поділ праці став тотожним роботі в єдиному інформаційному просторі. Закономірно, що такий стратегічний підхід до науково-технологічного прогресу в Україні консервує її відставання від передових розвинених країн.

З цієї причини наша країна не входить навіть до першого ешелону держав високотехнологічного розвитку, що володіють передовим на даний момент рівнем розвитку науки і техніки. Її відносять до другого ешелону світового технологічного розвитку — до категорії країн, що розвиваються, які в рамках міжнародного поділу праці вирішують завдання поставок сировини і матеріалів, а також організують виробництва, які стають нерентабельними (високі податки, жорсткі соціальні та екологічні норми) або неефективними (застарілі технології). Аналіз умов, що склалися із різних показників, свідчить, що для української економіки у вихідній техніко-економічній парадигмі (зокрема, напередодні і в ході реформ) втручання держави було природним і виправданим, що підтверджується і історичними прецедентами. Але в Україні не вдалося сформувати дієвий механізм галузевого регулювання, що забезпечує

формування успішної стабільної економіки та стійкого ринку. І сьогодні структурі державного управління не відповідає тому, якою країна має бути. Вона не пристосована для вирішення стратегічних завдань. У повну силу не працюють ні ринок, ні держава, так як ефективні ринкові і державні структури знаходяться в зародковому стані. Пропоновані в такій ситуації обмеження організаційних можливостей державних (ліберальна позиція) або ринкових (позиція структуралістів) інститутів, по суті, не мають сенсу.

У результаті тривалої системної кризи стрижнем української ПП на тривалий час стало збереження найбільш цінних елементів накопиченого промислового і науково-технологічного потенціалу, порятунком країни від повної технологічної деградації. Це означає обмежену до мінімуму підтримку: найбільш перспективних і життєздатних виробництв, здатних забезпечити в майбутньому індустріальне зростання; економічно і соціально значущих груп підприємств і установ, а також підприємств ВПК, необхідних для підтримки обороноздатності країни. Закономірно, що в ситуації, що склалася, промисловість з великим запізненням і неадекватно реагує на кардинальні зміни стану динамічного ринкового середовища. В таких умовах необхідні серйозні інституційні та структурні перетворення.

На основі аналізу сформованого в Україні положення в економіці, і промисловості зокрема, а також виявлених фактів відсутності в країні дієвих стимулів підвищення конкурентоспроможності та ефективності вітчизняного промислового виробництва, слабкою його орієнтацією на внутрішній споживчий попит головними цілями державної ПП повинні стати такі:

1. Зміна напрямів ПП держави і сформованої системи економічних інтересів.

2. Усунення існуючих перешкод для досягнення стійкого розвитку національної промисловості, підвищення ефективності та конкурентоспроможності вітчизняного промислового виробництва.

3. Формування сприятливого економічного клімату для розширеного відтворення і виробництва промислових товарів і послуг, що користуються попитом в суспільстві.

4. Досягнення узгодженості дій держави і суб'єктів ринкових відносин, жорсткого дотримання останніми національних інтересів.

5. Відновлення і зміцнення в країні єдиного економічного простору і позицій вітчизняних промислових підприємств незалежно від їх форми власності та територіальної приналежності на внутрішньому і світовому ринках.

6. Забезпечення територіальної цілісності, економічної, інформаційної та екологічної безпеки, технологічної та ресурсної незалежності держави, повної зайнятості населення.

7. Повернення України в розряд держав, які задають тон в економічній і науково-технологічній сферах діяльності.

Виходячи з необхідності подолання в країні кризової ситуації і закономірностей довгострокового економічного зростання для досягнення названих цілей потрібна централізація державної ПП, а також використання порівняльних конкурентних переваг і послідовне подолання слабких сторін української промисловості. Також варто додати, що тенденції деякого поживлення ситуації в економіці після фінансових криз 1998 р., 2008 р., 2014 р. не можуть бути визнані стійкими, оскільки існуюча в даний час динаміка промислового виробництва свідчить про вичерпання дії сприятливих факторів і умов (без прийняття додаткових заходів підтримки початкового імпульсу) для нарощування експорту сировинних товарів, а також розвитку процесів імпортозаміщення, пов'язаних з девальвацією гривні. Необхідного підвищення рівня життя у соціально незахищених груп населення не відбувається, у тому числі і через низький рівень зайнятості.

Конкурентні переваги

- достатні природні ресурси і розвинена мінерально-сировинна база;
- вигідне геополітичне становище країни між Західною Європою і Південно-Східною Азією (дозволяє зайняти місце торгово-комунікаційного вузла);
- освічена, кваліфікована і дешева робоча сила;
- наявність хорошого наукового доробку (які (окремі) відповідають світовому рівню технологій) у багатьох перспективних напрямках і сферах господарської діяльності, який поки не перетворений в конкурентні переваги на стадії промислового виробництва;
- збереження значного науково-технологічного потенціалу, що дозволяє у відносно короткі терміни добитися на базі наукомістких технологій освоєння в ряді галузей конкурентоспроможної на світовому ринку продукції;
- наявність вільних (простоючих) потужностей з виробництва масової, відносно дешевої продукції, здатної знайти збут на внутрішньому ринку, а також на ринках ряду країн, що розвиваються;
- наявність в достатній мірі розвинутої енергетики, транспортної системи, системи зв'язку тощо.

Слабкі місця

- технологічне відставання від світового ринку, що обумовлює низьку конкурентоспроможність більшості галузей обробної промисловості;
- невідповідність структури промислового виробництва параметрам, характерним для економік розвинених індустріальних країн, в основі розвитку яких – випуск наукомісткої, високотехнологічної продукції кінцевого попиту;
- низький рівень капіталізації економіки, відсутність розвинутої ринкової інфраструктури, гнучкого підходу і швидкої реакції на вимоги ринку, необхідних навичок успішного збуту промислової продукції та сервісного її обслуговування;
- висока капіталомісткість структурних змін у промисловості при дефіциті грошових ресурсів, що стримує інвестиційну та інноваційну активність;
- відсутність інституційного середовища і дієвого господарського механізму, який орієнтований на підвищення ефективності промислового виробництва і економічне зростання;
- низький рівень організації та управління промисловим виробництвом, слабка фінансова дисципліна, невідповідність процесів приватизації державного майна поняттю ліквідності підприємств;
- обмеження попиту на основні товари українського експорту (в силу його сировинної спрямованості) з боку світової економіки факторами зовнішньоекономічної кон'юнктури, пропускнуою спроможністю трубопроводів, а також жорсткими обмежувальними заходами, застосовуваними іноземними державами;
- вивезення за кордон вітчизняного капіталу, масштабна зовнішня і внутрішня заборгованість держави, а також навантаження на економіку в частині обслуговування зовнішнього боргу;
- низький державний попит (поточне споживання державних організацій і державні інвестиції, які визначаються можливостями держбюджету), обмеженість ресурсів державного бюджету та обсягу бюджетних асигнувань на розвиток вітчизняної промисловості;
- штучно спровоковані простой (недовантаження) виробничих потужностей багатьох українських промислових підприємств, який компенсується швидким насиченням внутрішнього ринку імпортованою продукцією, тобто напруженням потужностей і збільшенням зайнятості за кордоном;
- обмеження на розширення використання діючих промислових потужностей через їх високий фізичний знос і моральне старіння (в українській промисловості понад 70% всіх машин і устаткування експлуатуються у виробництві більше 20 років, а частка устаткування у віці до 5 років, яке визначає технологічний рівень виробництва, становить менше 5%);
- депресивний стан економіки, низький внутрішній платоспроможний попит, пов'язаний з глибокою кризою і відсутністю прогресу в зростанні реальних доходів і добробуту переважної маси українського населення;
- несприятлива демографічна ситуація, що характеризується скороченням чисельності населення (міграційний приріст компенсує втрати від зменшення кількості населення менше ніж на половину), більш того, відбувається процес демографічного старіння населення (зниження частки дітей і підлітків супроводжується зростанням питомої ваги людей похилого віку старше 60 років) тощо.

Рис. 1. Конкурентні переваги та слабкі місця української економіки

Джерело: складено автором.

Конкурентні переваги та найбільш слабкі місця української економіки, а також фактори, що обмежують пропорційний розвиток вітчизняної промисловості систематизовані на рисунку 1.

Перераховані слабкі місця і обмеження динамічного розвитку вітчизняної промисловості — наслідок системної кризи економіки, який не можна розглядати лише з чисто технократичних позицій. Усунення його наслідків передбачає вирішення безлічі різноманітних завдань. Навіть невлітими в господарській практиці відчуття і очікування, що відображаються в діяльності приватного сектора і державної економічної політики, є однією з найважливіших проблем сьогодишньої України. Тому, плануючи зміст заходів і векторів подальших напрямків промислового розвитку, необхідно узгоджувати такі взаємопов'язані і взаємозалежні процеси, наведені на рисунку 2.

Схему формування системи пріоритетів визначають стратегічні цілі національного промислового розвитку, коли діють обмеження на вибір шляхів їх досягнення, а також конкурентні переваги вітчизняного виробництва

і національного економічної середовища. Згідно з проведенням аналізом стратегічними пріоритетами української державної ПП сьогодні повинні бути такі:

1) створення інституційного ринкового середовища, в якому відображені інтереси держави і бізнесу (державні інститути і ринкові структури повинні гармонійно взаємодіяти на принципах рівноправного партнерства і взаємодопомоги) з урахуванням загальнопромислових інтересів, а також інтересів регіональних і галузевих структур розглядаються тільки ті аспекти, які враховують специфіку і завдання формування і реалізації державної ПП, а не загальної макроекономічної політики держави, що визначає рентабельність і фінансове становище виробничої сфери діяльності (регулювання рівня відсоткових ставок, цінових пропорцій, величини обмінного курсу, механізми рефінансування економічної активності, валютний контроль тощо);

2) подолання сировинної орієнтації вітчизняної промисловості і перехід до наукомісткої економіки з визначальною роллю виробництва, розподілу і використання знань та інформації в якості головних чинників стійкого економічного розвитку, де в більшій мірі капітал управляється інтелектом, ніж інтелект обслуговує капітал;

3) становлення постіндустріальної системи організації та регулювання виробничо-господарської діяльності, інтенсивний розвиток інформаційно-комунікаційних, ресурсо- і енергозберігаючих, а також екологічно чистих технологій;

4) стимулювання активізації процесів промислової інтеграції в напрямку створення інтегрованих бізнес-груп, здатних акумулювати необхідні для інвестицій фінансові потоки, прийняти на себе технологічні та фінансові ризики, які можуть проводити узгоджену економічну і науково-технологічну політику на підприємствах декількох перелівів;

5) концентрація державних зусиль на збалансованості та ефективності промисловості; на подоланні обмежень і загроз, пов'язаних з деградацією великих секторів економіки; на впровадженні досягнень науково-технологічного і соціально-економічного прогресу (при формуванні сприятливих умов для найбільш повної реалізації національного науково-технологічного та освітнього потенціалу; на стимулюванні трудової і творчої активності при формуванні державного бюджету необхідно виходити з ситуації виконання встановлених законів соціальних стандартів і нормативів, не допускаючи дискримінації населення і соціальної сфери при виконанні бюджету в порівнянні з іншими бюджетотримувачами);

6) мобілізація організаційних, правових та інших заходів, необхідних для створення дієвого механізму перетікання фінансових ресурсів в розвиток високотехнологічних і наукоємних виробництв — фінансові потоки в країні повинні відповідати її об'єктивним можливостям і потребам (штучно створюваний дефіцит фінансових ресурсів є не менш загрозливим, ніж їх над-

Рис. 2. Узгодженість трансформаційних процесів науково обгрунтованої промислової політики

Джерело: пропозиція автора.

мір), забезпечувати відновлення в ключових секторах економіки обсяги інвестицій до рівня, достатнього для активного поновлення фізично зношеного та знеціненого кризою основного капіталу;

7) підвищення національної конкурентоспроможності — здатності виробляти і споживати високоякісні промислові товари і послуги в умовах конкурентної боротьби з іншими країнами; збільшення сукупного попиту на вітчизняні товари і послуги можливо шляхом погашення заборгованості із зарплати та соціальних виплат, зниження податкового тиску, істотного уповільнення зростання цін на енергоносії, сировинні товари, продукцію та послуги природних монополій; стимулювання інвестиційної активності, регулювання грошово-кредитних відносин і зовнішньої торгівлі (здійснення зовнішньоекономічних операцій повинно бути тісно пов'язане з пріоритетами державної ПП);

8) захист вітчизняних товаровиробників промислової продукції від недоборчесної конкуренції імпортерів, турбота держави про єдиний економічний простір і територіальну цілісність, розширення регіональної та міжрегіональної торгівлі, активізацію зовнішньоекономічної діяльності, яка повинна бути ув'язана з ПП і сприяти реалізації її пріоритетів.

Щоб забезпечити їх практичну реалізацію, основні пріоритети ПП повинні бути законодавчо закріплені і відображені в базових напрямках і системі прийнятих макроекономічних показників державної промислової програми розвитку, а також при розробці відповідних регіональних програм. Саме пріоритети ПП визначають загальну стратегію і сценарії (варіанти) господарського розвитку. На отриманій в результаті вихідної бази розробляються практичні заходи ПП, визначаються етапи їх проведення, встановлюються терміни і умови реалізації прийнятих до виконання заходів.

Оскільки в українській промисловості є одночасна наявність 3, 4 і 5-го технологічних укладів (з переважанням 3-го і 4-го), причому технологічно слабо пов'язаних між собою і практично не надають один на одного впливу, то можна стверджувати, що для нашої країни одночасно застосовні всі три відомих типи стратегій розвитку:

1) стратегія використання природних ресурсів (освоєння і експорт природних ресурсів);

2) стратегія "переслідування" (використання наявного потенціалу та порівняльних конкурентних переваг низького порядку);

3) стратегія "передових рубежів" (опора на досягнення науково-технологічного прогресу, на створення нових продуктів і технологій, формування попиту на них і нові ринки).

Для різних груп галузей і виробництв може застосовуватися весь арсенал засобів і методів ПП. Експерти виділяють три групи галузей і виробництв, що відрізняються за рівнем розвитку, ступенем конкурентоспроможності на зовнішньому і внутрішньому ринках та інші характеристики: експортоспроможної сировинної галузі (нафтова, газова, лісова, видобуток і переробка дорогоцінних каменів і металів); галузі, що володіють великим науково-технологічним потенціалом, здатні при наявності ресурсів створити конкурентоспроможну продукцію для світового і внутрішнього ринків (ракетно-космічні виробництва, літакобудування, атомна промисловість, деякі види озброєння і військової техніки та ін.); кризові галузі, які характеризуються серйозним технічним відставанням, не здатні в короткі терміни вийти на зовнішні ринки, але за якими потрібно зберегти значну частку внутрішнього ринку (машино- і верстатобудування, легка і харчова промисловість та ін.) [6, с. 189—195; 7, с. 176—183]. Склад пріоритетних для таких об'єктів цілей буде змінюватися з урахуванням що відбуваються структурні зрушення в економіці. При цьому успішний розвиток пріоритетних галузей здатний створювати попит для інших секторів економіки і особливо в тому випадку, коли воно буде підкріплено своєчасними заходами щодо розвитку загальногосподарської інфраструктури. Пояснюється це тим, що інфраструктура має жорстку прив'язку до технологічних укладів, а розвиток останніх в свою чергу неможливий без відповідної інфраструктури промислового комплексу, що забезпечує: відбір ефективних і конкурентоспроможних зразків нової техніки і технологій; підвищення якості та надійності продукції, її сервісного обслуговування; поява сучасних систем зв'язку та інформації, комерційних і торговельних центрів тощо.

I етап розвитку (1-2 роки)

- етап пробудження (waking up) і «розкрутки» (bootstrapping) – визначити пріоритети промислового розвитку, мобілізувати наявні резерви внутрішнього накопичення і залучення з боку інвестиційні ресурси та ініціювати прискорене подолання технологічного відставання у виробництвах 3-го і 4-го укладів. Для цього необхідні консолідація влади, науки та основних суб'єктів економіки, вибудовування нової схеми економічних відносин між центром і регіонами, зміцнення владної вертикалі, формування великих бізнес-груп, що беруть на себе основний тягар технологічної модернізації промислового виробництва

II етап розвитку (3-4 роки)

- етап ліквідації відставання (catching up) – перейти до енерго- і ресурсозберігаючих технологій у промисловості при одночасному вдосконаленні їх структури. Попереднє нарощування інвестиційного потенціалу дозволить приступити до реалізації капіталомістких заходів, завершити пізньоіндустріальну модернізацію промисловості, створити сприятливі передумови для здійснення швидкого технологічного прориву

III етап розвитку (3-5 років)

- поступальний рух (forging ahead) – перехід до інноваційної моделі розвитку промислового виробництва на основі випереджаючих дій по забезпеченню конкурентних переваг в перспективних галузях і сферах господарської діяльності, а також концентрації необхідних ресурсів розвитку для ефективного використання цих переваг, що забезпечують активний науковий і промисловий ріст

Рис. 3. Етапи науково обґрунтованої промислової політики

Джерело: пропозиція автора.

Необхідність створення сприятливих умов для функціонування промислових виробництв 3-4-5-го укладів, вмонтованих у технологічні ланцюжки з хорошими перспективами збуту кінцевої продукції, полягає в підтримці традиційних галузей, здатних зберегти внутрішній ринок і повноцінно завершити свій розвиток, сформувавши внутрішній попит на продукцію 5-го і 6-го технологічного укладу. Нарощування потенціалу внутрішніх накопичень для завершення пізньоіндустріальної модернізації (з подальшою концентрацією інвестицій в перспективні галузі) відбувається за рахунок стимулювання внутрішнього та зовнішнього попиту на споживчі товари і продукцію виробничо-технічного призначення, використання для цього порівняльних переваг, а також переведення економіки на енерго- і ресурсозберігаючі технології.

Підтримка високотехнологічних виробництв означає концентрацію інвестицій у "точках зростання", які формуються динамікою економічної кон'юнктури. В якості основного локомотива інноваційної моделі розвитку тут служить активне використання високих технологій та науково-технологічних напрацювань в новітніх галузях, тобто можливості розвитку 5-го і 6-го технологічних укладів повністю визначаються масштабами і результативністю наукових розробок і ступенем їх інтегрованості з прикладними розробками. Для досягнення високої результативності НДДКР потрібен відповідний рівень фінансування науково-технологічного комплексу країни. Переважна частина витрат (95%) на науку сьогодні лягає на державу.

Держава в нашій країні — основний споживач наукоємних технологій і техніки, як і власник наукоємного виробництва. Тому домисли про те, що ті чи інші питання щодо визначення "точок зростання" лежать поза сферою інтересів держави, є великою помилкою. Підтвердження очевидною особливості розвитку 5-го і 6-го технологічних укладів полягає в специфічності виробленої ними продукції (озброєння і військова техніка, авіація, космос та біотехнології, атомна енергетика), яка проявляється в тому, що внутрішній попит на неї повинен генеруватися державою, а продажі на зовнішньому ринку — здійснюватися під суворим державним контролем.

Головні критерії — ступінь інтенсивності розширення технологічного та економічного ефекту в базових і

суміжних галузях, а також швидкокупність проєктів, що забезпечують: подолання низької конкурентоспроможності вітчизняної промислової продукції, високого ступеня морального та фізичного зносу виробничого обладнання, невисокої інвестиційної та інноваційної активності; максимальну зайнятість населення; зростання платоспроможного попиту; зняття напруженості бюджету. З огляду на той факт, що нині можливості для більш швидких, отже, бажаних темпів зростання економіки обмежено високою капіталоємністю структурних змін, відсутністю потенціалу швидкого нарощування виробництва в паливно-сировинних галузях, масштабами зовнішньої і внутрішньої заборгованості, відсутністю шляхів малоінфляційного розширення грошової пропозиції тощо, для формування науково обґрунтованої ПП пропонуються здійснення етапів, наведених на рисунку 3.

Загальним критерієм для кожної із зазначених стадій є досягнення нового технологічного кордону. Одночасно повинен розширюватися внутрішній

споживчий попит на основі стійкого підвищення доходів, оновлення основних фондів і збільшення кількості робочих місць. Логічно послідовна ПП, що проводиться на тлі складних процесів становлення ринкової економіки, має ту перевагу, що дозволяє підтримувати ті "точки зростання", галузеві і структурні зміни в промисловості, які виявляються самим ринком, супроводжуються зростанням рівня зайнятості активного населення і середнього рівня його кваліфікації. Саме про таку стратегію самозбереження і успішного розвитку свідчить світова практика.

При цьому методи, форми і розміри державної підтримки найбільш перспективних, економічно і соціально важливих промислових об'єктів повинні бути чітко визначені і відображені у відповідних державних і регіональних цільових програмах, а також інших аналогічних документах. Особливе значення при визначенні пріоритетів і виборі стратегії реалізації ПП має оптимальний розмір цілеспрямованої підтримки імпортозамінних виробництв всіх укладів. Придбання і використання імпоротної техніки можуть бути доцільні лише в тому випадку, якщо вони забезпечують помітне підвищення якості продукції, що випускається і істотно розширюють можливості її збуту на внутрішньому і зовнішньому ринках.

Однією з найважливіших задач у межах реалізації ПП в Україні буде визначення галузей, у яких в Україні є конкурентні переваги (їх може бути 5-6), а також розробка переліку вітчизняних товарів, що користуються високим попитом на світовому ринку (літаки Антонова, високотехнологічні кабелі тощо). Очевидно, що тільки такі галузі, які пов'язані з науково-дослідними центрами, повинні отримувати від держави підтримку, стати основною ціллю заходів державної ПП. Великий ризик зробити ставки не на ті галузі промисловості. Потрібний системний аналіз світових ринків, що дозволяє визначити, які галузеві ніші виробництва вже зайняті. При формуванні базових напрямків ПП необхідно враховувати загальні національні інтереси, які включають в себе: соціально-економічний розвиток; розвиток науки, техніки, суспільного інтелекту; ефективність і конкурентоспроможність вітчизняного виробництва; ресурсну незалежність; економічну, технологічну, техногенну (екологічну), інформаційну безпеку.

ВИСНОВКИ

Загалом процес досягнення стратегічних пріоритетів державної ПП повинен бути вивіренним, узгодженим, поетапним. У розгорнутому вигляді невідкладних заходів щодо виведення з кризи і проведення функціонально забезпечених дій ПП необхідні цілі, які можуть бути представлені у вигляді двох взаємопов'язаних системних блоків: 1) структурний блок загальних пріоритетів і напрямів дії українських державних інститутів, що створюють необхідні умови для успішного функціонування національної сфери матеріального виробництва; 2) організаційний блок цільових програмних заходів, які функціонально забезпечують, ініціюють і стимулюють комплексний розвиток суспільством галузей і виробництв української промисловості, що користуються попитом. Поділ на складові блоки пов'язано з тим, що ПП — система багаторівнева, і в пропонуванні для впровадження системи заходів враховані істотні відмінності у вимогах і завданнях, які держава ставить перед собою для досягнення загальних економічних і конкретних намічених цілей. Кожен рівень має свій організаційний цикл регулювання, що вимагає регламентації дій, що керуються. Відповідно і кожен орган управління повинен мати свої ясно окреслені функції і рівні відповідальності, ефективні схеми дії зворотного зв'язку, підпорядковуватися єдиному центру, наділеному достатніми правами і засобами для вирішення всіх виникаючих питань. Разом з тим для будь-якого з рівнів управління ПП не змінюються свої ключові господарські значення (покінчити з деіндустріалізацією і розгорнути великомасштабну технологічну модернізацію промисловості), а змінюється лише підхід до здійснення самої ПП. В кінцевому підсумку науково обгрунтована ПП дозволить стабілізувати перехідний процес: одночасно створити збалансованість національної економіки, до мінімуму скоротити дефіцит державного бюджету, провести необхідну структурну перебудову, а потім підвищити зростання обсягів і ефективності виробництва до конкурентоспроможного рівня.

Література:

1. Amosha O.J., Podorycheva I.Yu., Zemliankin A.I. Trends in the World Economy Development: New Challenges and Projects. *Science & Innovation*. 2021. Vol. 1. № 17. P. 3—17.
2. Геец В. Либерально-демократические основы: курс на модернизацию Украины. *Экономика Украины*. 2010. № 3. С. 4—20.
3. Гош А. Рынок как средство возрождения переходной экономики Украины. *Экономика Украины*. 2005. № 9. С. 75—82.
4. Довбенко М. Базовая теория экономической политики. *Экономика Украины*. 2006. № 5. С. 82—86.
5. Захарченко В.И., Меркулов Н.Н. Политика научно-технологического развития региона. Одесса: ОЮИ ХНУВД, 2007. 48 с.
6. Захарченко В.И., Меркулов Н.Н., Ширяева Л.В. Инновационное развитие в Украине: наука, технология, практика: монография. Одесса: Фаворит, 2011. 598 с.
7. Меркулов М.М. Научно-технологический розвиток і управління інноваціями: монографія. Одеса: Фенікс, 2008. 344 с.
8. Актуальні проблеми економіки і менеджменту: теорія, інновації та сучасна практика: монографія, книга восьма / за ред. Е.А. Кузнецова. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2020. 424 с.
9. Онищенко В. Модернизация как императив развития. *Экономика Украины*. 2011. № 7. С. 4—14.
10. Технологічна модернізація промисловості України: монографія / за ред. Л.І. Федулової. Київ: ІЕП НАНУ, 2008. 471 с.
11. Федулова Л.І. Технологічна політика: глобальний контекст та українська практика: монографія. Київ: КНТЕУ, 2015. 844 с.

12. Філіппова С.В., Сааджан В.А. Промислова політика: проблеми регулювання та стратегії розвитку промисловості. *Економічний журнал ОПУ*. 2019. № 1. С. 46—60.

13. Чухно А. Новая экономическая политика (теоретико-методологические начала). *Экономика Украины*. 2005. № 6. С. 4—10.

14. Shyian A.A., Azarova A.A., Nikiforova L.O., Tkachuk L.M., Azarova V.V. Modeling Communication Between the Public and the Authorities while Implementing Innovative Projects in the Context of E-Democracy and Public Administration. *Science and Innovation*. 2020. 16 (6). Vol. 16. P. 18—27.

15. Національна економічна стратегія на період до 2030 року. Урядовий кур'єр. 2021. № 45. С. 8—36

References:

1. Amosha, O.J., Podorycheva, I.Yu. and Zemliankin, A.I. (2021), "Trends in the World Economy Development: New Challenges and Projects", *Science & Innovation*, vol. 1, no. 17, pp. 3—17.
2. Geetz, B. (2010), "Liberal-democratic foundations: a course for the modernization of Ukraine", *Ekonomika Ukrainy*, vol. 3, pp. 4—20.
3. Gosh, A. (2005), "Market as a means of reviving the transitional economy of Ukraine", *Ekonomika Ukrainy*, vol. 9, pp. 75—82.
4. Dovbenko, M. (2006), "Basic Theory of Economic Policy", *Ekonomika Ukrainy*, vol. 5, pp. 82—86.
5. Zaharchenko, V.I. and Merkulov, N.N. (2007), *Politika nauchno-tehnologicheskogo razvitiya regiona [Policy of scientific and technological development of the region]*, OYUI HNUVD, Odessa, Russian
6. Zakharchenko, V.I., Merkulov, N.N. and Shiryayeva, L.V. (2011), *Innovacionnoe razvitie v Ukraine: nauka, tekhnologiya, praktika [Innovative development in Ukraine: science, technology, practice]*, Favorit, Odessa, Ukraine.
7. Merkulov, M.M. (2008), *Naukovo-tehnologichnyi rozvytok i upravlinnia innovatsiiamy [Science and technology development and management of innovations]*, Feniks, Odesa, Ukrainian.
8. Kuznietsov, E.A., Balakhonova, O.V., Zakharchenko, V.I. and Melnychenko, D.O. (2020), *Aktualni problemy ekonomiky i menedzhmentu: teoriia, innovatsii ta suchasna praktyka [Actual problems of economy and management: theory, innovations and modern practice]*, OLDI-PLIU, Kherson, Ukrainian.
9. Onishchenko, V. (2011), "Modernization as an imperative of development", *Ekonomika Ukrainy*, vol. 7, pp. 4—14.
10. Fedulova, L.I., Shovkun, I.A. and Zakharin, S.V. (2008), *Tekhnologichna modernizatsiia promyslovosti Ukrainy [Technological modernization of Ukrainian industry]*, IEP NANU, Kyiv, Ukrainian.
11. Fedulova, L.I. (2015), *Tekhnologichna polityka: hlobalnyi kontekst ta ukrainska praktyka [Technological policy: global context and Ukrainian practice]*, KNTU, Kyiv, Ukrainian.
12. Filippova, S.V. and Saadzhan, V.A. (2019), "Industrial policy: problems of regulation and strategy of industrial development". *Ekonomichnyi zhurnal OPU*, vol. 1, pp. 46—60.
13. Chukhno, A. (2005), "New economic policy (theoretical and methodological principles)", *Ekonomika Ukrainy*, vol. 6, pp. 4—10.
14. Shyian, A.A., Azarova, A.A., Nikiforova, L.O., Tkachuk, L.M. and Azarova, V.V. (2020), "Modeling Communication Between the Public and the Authorities while Implementing Innovative Projects in the Context of E-Democracy and Public Administration", *Science and Innovation*, vol. 16 (6), pp. 18—27.
15. Cabinet of Ministers of Ukraine (2021), "National economic strategy for the period up to 2030", *Uryadovij kur'yer*, vol. 45, pp. 8—36.

Стаття надійшла до редакції 18.10.2021 р.